

Aleksander Andrzejewski
Tadeusz Grabarczyk
Instytut Archeologii UŁ

Domniemany krąg kamienny w Pruszczu, gm. Gostycyn

I

W sierpniu 2007 r. na zlecenie Urzędu Konserwatorskiego w Bydgoszczy przeprowadzono badania archeologiczne domniemanego kręgu kamiennego w Pruszczu, gm. Gostycyn, w północnej części województwa kujawsko-pomorskiego.

Obiekt znajduje się na wysokim zachodnim brzegu Zalewu Koronowskiego tuż na południe od nieczynnej linii kolejowej Pruszcz–Terespol Pomorski, w lesie, na prawym brzegu Brdy, na obszarze leśnictwa Pieńkowo (Nadleśnictwo Zamrzenica) [obręb 200 a i b, KW 26982]. Znany był już od dość dawna i budził zainteresowanie nie tylko Urzędu Konserwatorskiego ale i regionalnych badaczy¹. Zapewne też, ze względu na dotychczasowe doświadczenie w badaniu cmentarzysk z podobnymi konstrukcjami (np. w Odrach, czy Leśnie) prace zostały zlecone archeologom z Uniwersytetu Łódzkiego. Badania te miały charakter sondażowo – konserwatorski.

Przyznajemy, że wstępne oględziny konstrukcji utwierdzały nas w przekonaniu, iż mamy do czynienia z obiektem zbliżonym do znanych, pochodzących z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Odrach. Wskazywało na to: podobne kształty głazów obwodowych, zbliżone wymiary średnicy kręgu a także, co okazało się po rozpoczęciu odsłaniania kamieni obwodowych, występowanie u ich podstawy niewielkich eratyków. Podobnie też chcieliśmy interpretować, jako możliwe oznaczenia grobów na części płaskiej ewentualnego cmentarzyska, kilku eratyków leżących między kręgiem a kopcem.

Wątpliwości zaczęły się pojawiać, kiedy okazało się, że kamienie obwodowe nie są połączone wieńcem zazwyczaj biegnącym dookoła kręgu. Do tego doszły następne: liczba 12 kamieni na obwodzie okazała się być mocno podejrzana, zważywszy dodatkowo na fakt, że cztery z nich są dokładnie ustawione na osiach północ-południe i wschód-zachód (przechodząc przez kamień centralny),

¹ M. Sass *Dzieje Gostycyna i okolicy. Pradzieje. Rycerze. Szlachta. Ziemiaństwo*, Bydgoszcz–Gostycyn 2006, s. 20–21.

brak na kamieniach tzw. starych porostów, jakie są znane z cmentarzyska w Odrach a także obecność wyłącznie jednego obiektu. Uwagę naszą zwrócił niewysoki kopiec znajdujący się ok. 25 m na NNW od kręgu. Początkowo interpretowaliśmy go jako relikw zniszczonego kurhanu. Dokładne oględziny zasugerowały, że raczej jest to pozostałość nieznanych, niewielkich zabudowań.

II

W pierwszym rzędzie wykonano dokładny szkic sytuacyjny całego terenu. Naniesiono nań wszystkie kamienie obwodowe kręgu, a także luźno leżące erytyki między nim a kopcem. Następnie rozpoczęto eksplorację kolejno wszystkich kamieni obwodowych. Później odsłaniano następne kamienie. Wszystkie je zadokumentowano rysując plany w skali 1:20.

Zaobserwowano, że są one przerośnięte korzeniami buków i dębów. Oznaczało to, że ustawione głazy są starsze od wspomnianych wcześniej drzew. Ocena ich wieku, dokonana przez p. Wojciecha Jareckiego, leśniczego Leśnictwa Pieńkowo, pozwala na stwierdzenie, że mają one pomiędzy 80 a 100 laty.

Kontynuowano odsłanianie głazów oraz nie tyle obstawy, co raczej bruku kamiennego, na którym były one posadowione, dokumentując także rysunkowo usytuowanie poszczególnych kamieni. W trakcie prac archeologicznych przyjechała na inspekcję Elżbieta Dygaszewicz z Delegatury Urzędu Konserwatorskiego w Bydgoszczy. Zjawili się także Marek Sass, dyrektor gimnazjum w Gostycynie i autor monografii o dziejach Gostycyna, oraz Marek Świtła, prezes Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Burchat”. W trakcie dyskusji dopuszczono możliwość, że krąg ustawiono na przełomie XIX i XX w. lub w początkach ubiegłego stulecia. Teren, na którym znajduje się krąg i kopiec, należał do dóbr kamienickich. Właścicielami Kamienicy była w XIX i początkach XX w. rodzina von Königsmarcków, z których najbardziej „podejrzany” o zbudowanie opisywanej konstrukcji był Karl Hans Konstantin von Königsmarck (1839–1910), landrat powiatu tucholskiego. Krąg podejrzeń można także rozszerzyć o późniejszych jego właścicieli, rodzinę Górskich, a szczególnie Jana Górskiego (1899–1839), ostatniego właściciela dóbr kamienickich.

Zaprosiliśmy także na konsultację lichenologa Ludwika Lipnickiego, który zwrócił uwagę na stosunkowo „młode” gatunki porostów zalegające na głazach. Stwierdził on, że brak jest tutaj gatunków, które znane są z cmentarzyska w Odrach.

Wspólnie z Elżbietą Dygaszewicz zdecydowaliśmy, aby w pierwszej kolejności, po zakończeniu naszych sondaży, wykonać plan sytuacyjno-wysokościowy a następnie w pełni zbadać krąg i następnie go zrekonstruować (m.in. posta-

wić wszystkie kamienie obwodowe). Pamiętać przy tym należało, że kwestia datowania kręgu wciąż pozostawała sprawą otwartą.

Po zakończeniu oczyszczanie wszystkich kamieni obwodowych kontynuowano dokumentację rysunkową. Na tym zakończono wstępne rozpoznanie kręgu kamiennego w Pruszczu.

Na zakończenie badań raz jeszcze powrócono do kwestii obecności wspomnianego „kopca”. Obecni podczas prac wykopaliskowych leśnicy zwrócili uwagę na rosnące na nim olbrzymie jałowce. Ich zdaniem, obecność tego gatunku może przede wszystkim świadczyć o stosunkowo niedawnym funkcjonowaniu tutaj siedliska ludzkiego. Podczas badań nie znaleziono żadnego ruchomego materiału zabytkowego, ani „starożytnego”, ani współczesnego.

III

W świetle naszych dotychczasowych badań należy liczyć się z nowożytną genezą kręgu kamiennego w Pruszczu. W XIX w. na porządku dziennym były zainteresowania starożytnością. To wtedy w majątkach budowano romantyczne świątynie (np. powszechnie znana Arkadia pod Nieborowem²), czy inne obiekty, które świadczyły o starożytnych korzeniach familii. Na obecnym etapie rozpoznania można domniemywać, że pomysłodawcą tej konstrukcji był właściciel dóbr kamienickich hrabia Karl Hans von Königsmarck lub jego żona Leontyna z Wittgensteinów, która niedaleko kręgu posiadała swój niewielki dworek zw. *Leontinenhof* (obecnie leśnictwo Pieńkowo). Inspiracją mogły być odkrycia wczesną jesienią 1874 r. i publikacje Abrahama Lissauera w Odrach³, a także inne publikacje związane z kręgami kamiennymi na Pomorzu⁴. Nie można też wykluczyć, że pomysłodawcami budowy obiektu byli kolejni właściciele Kamienicy, rodzina Górskich a szczególnie Jan Tadeusz Górski i jego żona Teresa z Plater Zyberków, którzy od 1928 r. zarządzali tym majątkiem. I w tym wypadku niewykluczone są inspiracje archeologiczne. W tymże 1928 r. ukazało się opracowanie Józefa Kostrzewskiego cmentarzyska w Odrach⁵. Pamiętajmy też

² K. Jabłoński, W. Piwkowski, Nieborów, Arkadia, Warszawa 1996.

³ A. Lissauer, Cromlechs und Trilithen in der Königl. Forst bei Odr am Schwarzwasser, „Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig“, 1874, III, 3, s. 16–17, tenże, Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete, Leipzig 1887.

⁴ G. v. Hirschfeld, Die Steindenkmale der Vorzeit und ihre Bedeutung, „Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder“, 1877, z. 2, s. 55–98.

⁵ J. Kostrzewski, Kurhany i kręgi kamienne w Odrach w pow. chojnickim na Pomorzu, Rocznik Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu 1928, 3, s. 57–95.

o niezbyt odległych (60 km) Odrach, które same z siebie mogły być natchnieniem dla jednej bądź drugiej pary.

Nie zmienia to faktu, że historia powstania tego kręgu jest bardzo interesująca i może stanowić przyczynek do próby przekładu materiału archeologicznego na współczesną architekturę krajobrazu. Sądzymy, że pełne archeologiczne rozpoznanie tej konstrukcji pozwoli na potwierdzenie pierwszej lub drugiej hipotezy. A każda z nich jest bardzo atrakcyjna.

Kończącym akordem byłaby pełna rekonstrukcja kręgu polegająca przede wszystkim na postawieniu wszystkich głazów obwodowych i ustawieniu kamienia centralnego. Bez względu na wiek, z którym jest on związany, krąg ten stanowi dowód fascynacji czasami bardzo odległymi i jako taki winien być zachowany i szerzej niż dotychczas udostępniony społeczeństwu.

Summary

In 2007 the Conservation Office in Bydgoszcz commissioned archaeological research on a presumed stone circle in Pruszcz, Gostycyn Commune. This object had been capturing a great deal of interest among explorers for a long time. Preliminary examination of the construction revealed that it was an archaeological object that was similar to some well known ones from the cemetery of the Wielbark culture in Odry. The features that provoked such an assumption were: similar shapes of peripheral stones, similar dimensions of the circle diameter as well as, what was discovered after exposing peripheral stones, there were some small erratic stones in their bedrock. We would also like to interpret a few erratic stones lying between the circle and the mound as highly possible marking of graves from the flat area of a potential cemetery.

However, doubts started to emerge when it turned out that the peripheral stones were not connected with a wreath usually running around the circle and that there were no old lichens on the stones. In the light of our research it seems very likely that the genesis of the examined stone circle in Pruszcz is modern. The presumable builders could be either Karl Hans Konstantin von Königsmarck, the Tuchola district head or Jan Górski, the last owner of the Kamienicki land.

The history of the circle seems extremely interesting and can be a significant example of the impact that archaeological discoveries have on modern architecture of landscape.

Mapa topograficzna z lokalizacją kręgu.

Pruszcz, Widok ogólny stanowiska. (fot. autorzy)

Pruszcz, Widok kamieni zalegających stanowisko. (fot. autorzy)

Pruszcz, Badania sondażowe. (fot. autorzy)

Pruszcz, Widok kamienia obwodowego z obstawą niewielkich eratyków. (fot. autorzy)

Pruszcz, Widok kamienia obwodowego poprzerastanego korzeniami. (fot. autorzy)

Pruszcz, Widok kamienia zniszczonego obwodowego. (fot. autorzy)

Pruszcz, Widok łuku badanego kręgu. (fot. autorzy)